

Vas Gereben 1923-as centenáriuma

„Az Idő méhe nagy emberekben ritkán olyan termékeny, mint volt ezelőtt kerek száz esztendővel. A most lezajlott Petőfi-ünnepségek ugyan egészen elkoptatták, banálissá tették már a »meteor« szót s én mégis azt mondom, hogy most 100 éve Isten keze mégis csak egy óriási nagy meteort ejtett itt le, a mi kis országunk fölött. Ott pattant az szét a végtelen világűrben, de egy-két szemkápráztató darabja mégis ide ért. Ezek legnagyobbja *Petőfi*, a mi mai éjszakánk fénye, a ki egyuttal az egész világnak is fényessége. A másik hatalmas meteordarab a szintén most ünnepeelt *Madách* Imre, a mély bölcselő [...]. Az Isten-kéz ledobta meteorok egy levált fényes darabja a tolnamegyei származású Vas Gereben is, a magyar elbeszélő irodalomnak talán legelső – *Michel Angelója* a ki azonban nem *testet*, hanem *lelket boncol*. S mondhatni, a prózairás – *Petőfije* ő, a ki magvas irasaiban a romanticizmus sápadt, vérszegény figurái helyett husból, vérből való eleven igazi törül metszett *magyar* alakokat állít élénkbe” – írta a *Budapesti Hirlap* 1923. április 8-i számában, egy nappal a Fürgeden, Radákovics József néven született, de írói álnevén, Vas Gerebenként ismertté vált, életében igen népszerű író, újságíró és ügyvéd születésének századik évfordulóját követő napon.

A (főként) kerek évfordulók és az ezekhez kapcsolódó jubileumi és centenáriumi ünnepek a 18. század végétől, de különösen a 19. században hatalmas népszerűségnek örvendtek és rendkívüli mértékben terjedtek el egész Európában. Nem véletlenül nevezik egyes szerzők „centenáriumi láznak” a jelenséget, ami a nemzetépítés korában fontos lehetőséget kínált a kulturális hagyomány felmutatására, a közösségi identitás, valamint az ön- és nemzetrepresentáció kialakítására. Dávidházi Péter a magyarországi kultusz kutatást megalapozó könyvében a vallási szertartások analógiája mentén írja le a tisztelet és magasztalás vallásos nyelvezetétől a zarándoklaton és ereklyegyűjtésen át végül az emlékünnepegyig vezető folyamatot, azaz a kultusz szertartásrendjét. (DÁVIDHÁZI Péter, *Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1989.) Bár megemlékeztek például jelentős történelmi eseményekről vagy hadvezérek évfordulóiról is, a legelterjedtebbek kétségkívül az írói centenáriumok voltak. Már a 19. század végére komemorációs kifulladásról (commemoration fatigue) – és a jubileumok kiüresedésükről panaszkodtak. (ANN RIGNEY, *Scott 1871. Celebration as Cultural Diplomacy*, In *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building and Centenary Fever*, ed. Joep LEERSEN and Ann RIGNEY, Palgrave Macmillan, 2014, 65.)

1893-ban, Jókai félszázados írói jubileumának előkészületei idején a *Budapest Hirlap*ban megjelent egy maró gúnnyal megírt cikk, amely „közéletünk kopottabb intézménye”-ként jellemezte a jubileumi alkalmakat. Érdemes hosszabban idézni: „Aranyemberünk készülő jubileuma lázba hozta a hivatásos jubileumrendezők találmányosságát. Érzik, hogy ez egyszer senki előtt nem kell restelniük kissé rossz hírbe került mesterségüket, melyre a Jókai dicsősége új fényt készül vetni. Mennyi jubileumot fogunk nekik megbocsátani a múltban és jövőben ennek az egynek a kedvéért!

A jubileumipar új lendületnek megy elébe. [...] A Jókai-jubileum legalább egy időre rehabilitálja a jubileumokat általában.” (*Budapesti Hirlap*, 1893. március 19.) A cikk szerzője még egy fontos dologra rávilágít: „Méltóztatott-e észrevenni, hogy attól a mások dicsőítéséből kikandikál egy kis öndicsőítés is, hogy milyen derék legények vagyunk mi, kik másnak a jelességét ily kegyesen elismerjük? Jut is, marad is, t. i. a dicsőítésből a dicsőítőknak.” A szervezők és a közönség tehát kicsit önmagukat is ünneplik ezeken az évfordulókon. Fábri Anna az 1859-es, a különböző társadalmi osztályokat összekovácsolni látszó Kazinczy-ünnep kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy a „meghatottság és lelkesültség» jellemezte a rendezvényeket, s talán nem merő képzelgés azt feltételezni, hogy ezeknek az érzelmeknek a tárgya nem csupán, sőt nem is elsősorban Kazinczy vagy az irodalom, hanem a közönség önmaga volt, amely több mint tíz év után ismét mint közösségre tekinthetett önmagára. Legtöbbször valószínűleg azt a boldog tudatot ünnepeleheték, hogy még (vagy éppen: újra) képesek az ünneplésre.” (FÁBRI ANNA, »Sohasem volt ily compact egyetértés« – A Kazinczy-ünnep – 1859, In *Kegyélet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA ZSUZSA, Budapest, Prospektus GM Nyomda, 1997, 183. /A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 7./)

Nem sokkal később, 1911-ben pedig, amikor a Kisfaludy Társaság Lévay József tiszteletére szervezett ünnepséget, maga az ünnepelt jegyezte meg többször is, hogy a jubileumok „divatos betegségek”, az ünneplés pedig sokszor nem egyéb, mint „üres tömjénfüst és díszes lakmározás.” (PORKOLÁB TIBOR, *Kultusz és felejtés. Lévay József irodalmi és társadalmi státusza*, Budapest, Ráció, 2017, 30.)

Az ilyen jellegű ünnepségek ősmintája a Shakespeare-kultusz egyik mérföldkővet jelentő, az 1769-es első Shakespeare „Jubilee”-re, a nagyszabású és hagyományteremtő Shakespeare-bicentenáriumi rendezvényre vezethető vissza. Emlékbeszéd, közös étkezések, alkalmi versek, az írók szülőházának, sírjának vagy más, hozzájuk kötődő helyeknek a meglátogatása, koszorúzás, színházi előadások látványosságokkal kiegészítve – nagyrészt ezek azok az elemek, amelyek egy-egy centenárium ünnepség vázát képezték. Az 1865-ös firenzei Dante-ünnepély szervezőinek mintája a Schiller születésének századik évfordulójára szervezett 1859-es ünnepség volt. 1871-ben, a Walter Scott-centenáriumon a szervezők a Dante-ünnepélyhez és az 1864-es Shakespeare tricentenáriumihoz nyúltak vissza, és így tovább. Vagyis ez a váz nemzetközi, pontosabban egy nemzetek feletti minta, amit az egyes nemzetek feltöltöttek tartalommal, adaptálták a helyi sajátosságokra. Így válhattak nagyon specifikussá, egy adott helyre, íróra és nemzetre jellemzővé.

Természetesen Magyarországon is számos centenárium ünnepet szerveztek a 19. században (pl. a Kazinczy-, Kölcsey-, Katona-centenárium, színházi centenáriumok stb.), és bár ezek egyedi események voltak, követték a kialakult forgatókönyvet. Ezen ünnepek és retorikájuk elemzése az irodalmi szövegek mellett az irodalomtörténet részévé és témájává teszik mindazon eseményeket, amelyek az évfordulók köré épülnek, így az irodalmi kultuszok alakulásának fontos elemivé válnak. Ezek jellemzően szóban elhangzó, az aktuális kontextusra reflektáló emlékbeszéd, ver-

sek, azonban gyakran megjelentek nyomtatott formában már az ünnepek alatt is a napi sajtóban, és sok esetben az ünnepek után kiadott emlékkönyvekben vagy emlékalbumokban, időnként képekkel is kiegészítve.

A kisebb-nagyobb szabású évfordulós ünnepek túlélték a 19. századot. A mai napig szolgálják a megemlékezést és az (irodalmi) kultuszokat. A tárgyalt évben, 1923-ban pedig rögtön két jelentős ünnepséget, a Petőfi- és Madách-centenáriumot is megszervezték a fővárosban, illetve különböző időpontokban az ország egyéb részein is. Egy évszázad távlatából visszatekintve tehát az 1823-as év kiemelkedően fontossá vált azért, hogy a magyar irodalomtörténet két fontos alakja is akkor született. Ugyanakkor Petőfi és Madách „születésének százados évfordulója ráemlékeztet kortársaikra” (*Ország-Világ*, 1923. február 4.), egyúttal be is mutatva őket.

Az *Ország-Világ* január 14-i számában *Petőfi kortársai* cím alatt emlékezik meg az „elfelejtett centenáriumokról”, Vas Gerebent is kiemelve: „remélhetőleg a pesti irodalmi társaságok megünneplik születése 100-ik évfordulóját.” A lap egy teljes oldalon közli a kortársak (az 1923-ban és a néhány évvel korábban vagy később születettek) portréit. Vas innen kimaradt, azonban a február 4-i számban egy, a szintén elfelejtett (és egyébként egy évvel korábbi) Csengery-centenáriumról szóló cikkben már megjelenik az ő arcképe is *Madách Imre és Petőfi Sándor kortársai* képaláírással. Ezzel – már csak a retorikából fakadóan is – létrejön egyfajta viszonyítási rendszer: nem véletlenül nevezi a *Budapesti Hírlap* fentebb hivatkozott cikke a „prózaírás Petőfijének” Vas Gerebent. Ez egyrészt erőteljes kultikus gesztus, másrészt szükségszerűen pozicionálja a „holdudvar”, azaz a kortársakat, vagyis a két nagy meteordarab melletti kisebb meteordarabokat – hogy visszautaljunk a már idézett hasonlatra. Az *Új Barázda* így fogalmaz az egykor népszerűségében Jókaival vetekedő íróról: „[Petőfi és Madách] mellett ő a harmadik, aki a magyar nyelvnek és a magyar irodalomnak korában dicsőséget szerzett. Vas Gereben talán nem volt olyan nagyszabású, mint a két előbbi, de munkáival jelentékeny hatást keltett.” (1923. április 7.)

Nem tudni, vajon az *Ország-Világ* idézett cikke indította-e el az Vas Gereben-centenárium megszervezésének előkészületeit. Mindenesetre a *Budapesti Hírlap* 1923. február közepén rövid hírben tudósított arról, hogy Fürged és Tolna vármegye elkezdte az előkészületeket egy irodalmi ünnepre, amelyet a centenárium napján – azaz április 7-én – terveztek megrendezni Fürgeden, majd egy másik helyszínen, a tamási erdőben álló régi tölgynél, a Vas Gereben-emlékfánál folytatnak. (1923. február 17.)

Az ünnepre végül nem a centenárium napján, hanem később, júniusban került sor – ez nem volt szokatlan: akár szervezési, akár egyéb, külső okok miatt elcsúszhatott az esemény. Katona József centenáriumát is egy évvel később tartották meg az éppen akkor dúló kolerajárvány miatt. A hagyományteremtő Shakespeare-jubileum pedig öt évvel a drámaíró születési évfordulója után zajlott. Ennek oka egyszerűen az volt, hogy három évvel az évforduló után, 1767-ben Starford újonnan épített városházára, a homlokzaton lévő fölkék egyikébe egy Shakespeare-szobrot akartak elhelyezni, és ezt el kellett készíttetni. A város előljárói felkérték a kor nagy Shakes-

peare-színészét, David Garricket, hogy saját szobrával együtt készíttesse el azt – és végül ez adta egy nagyszabású ünnepség megszervezésének ötletét Garricknek (DAVIDHÁZI, i. m., 50–51.).

Azonban 1923 áprilisában több megemlékezés is zajlott. A Szent István Akadémia egyik ülését Vas Gereben emlékének szentelte (*Az Ujság*, 1923. április 21.). Itt egyben elhatározták, hogy pénzt fognak gyűjteni az író Kerepesi temetőben lévő sírjának rendben tartására. Vas Gereben Bécsben halt meg 1868-ban, ott is temették el, majd 1885-ben Budapestre szállították és újratemették a Kerepesi temetőben. (Az újratemetés részleteit és a mögötte álló lehetséges érdekeket és motivációkat elemezte: Császtvay Tünde, *Az elveszett és megtalált holttest(ek) esete. Vas Gereben dicsőteljes elparentálása*, In *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Budapest, 2000, 212–219 /A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 9./) Az ülésen emlékbeszédet mondott Sziklay János, aki maga is részt vett Vas Gereben újratemetésének előkészületeiben – és akit majd viszontlátunk a fürgedi ünnepségen is, szintén egy emlékbeszéd szerzőjeként és előadójaként.

Kolozsváron az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság Vas és Madách centenáriumát is megünnepelte áprilisi ülésén. Baross György unitárius püspökhelyettes megnyitó beszédében párhuzamot vont Madách és Vas Gereben között. Az emlékbeszédeket, alkalmi verseket és előadásokat a sajtó tudósításai szerint nagyszámú közönség hallgatta meg. (*Szózat*, 1923. április 21.) A megemlékezés egy másik fontos formáját, a köztéri jelenléteket példázták a győriek, akik egy belvárosi utcát készültek elnevezni róla. (*Új Barázda*, 1923. április 12.) Ugyanakkor megszólaltatták Vas Gereben unokahúgát is, ezzel az (enyhén bulvárba hajló) emberi, személyes emlékét is megidévezve. (*Szózat*, 1923. április 8.)

A szobor- vagy emléktábla-avatás a centenáriumi ünnepségek fontos részévé vált, szervesen beépült a forgatókönyvbe. Olyannyira, hogy 1911-ben a már említett Lévay-ünnepségről a *Miskolczi Ujság* megírta, hogy „az irodalom ez egyszer nem ércszobrot, hanem élszobrot ment ünnepelni”, utalva arra, hogy az író még élt, és maga is részt vett az ünnepségen (a *Miskolczi Ujság* 1911. november 20-i számából idézi PORKOLÁB, i. m., 30.).

Vas Gereben esetében annyiban volt más a helyzet, hogy majdnem húsz évvel korábban, 1904 júniusában már elhelyezték egy emléktáblát fürgedi szülőházára. A centenáriumi beharangozók és beszámolók nem mulasztottak el írni erről (*Budapesti Hirlap*, 1923. február 17.), s ezzel mintegy részévé tették az 1923-as ünnepségnek az emléktáblát is. Azt egyébként egy nagyon hasonló forgatókönyvű esemény keretei között avattak fel 1904 júniusában. Ekkor sem mulasztották el megemlíteni, hogy Vas Gereben csupán néhány hónappal később született Petőfinél (*Budapesti Hirlap*, 1904. június 19.). A *Budapesti Hirlap* hosszú és részletes tudósítást közölt róla (*Budapesti Hirlap*, 1904. június 20.). Rekonstruálható, hogy az ünneplő közönség egy ideiglenesen felállított diadalkapun lépett be a fürgedi birtokra, és az ezt bérlő Lamm család gazdag villásreggelivel fogadta őket, majd átmentek a gazdatiszti házhoz, a nemzeti színű lepelrel bevont emléktábla elé. Megnyitóbeszéd, alkalmi óda

és emlékbeszéd hangzott el a székesfehérvári dalkör hazafias énekei által keretezve (Márkus Emília, a budapesti Nemzeti Színház színésznője lekéste a vonatot, így az ő ünnepi szavalata elmaradt). A beszédek követően a lepel mintegy 3000 ember jelenlétében hullott le, köztük az Akadémia, a Petőfi- és a Kisfaludy-, az Arany- és a Berzsenyi-társaság, illetve számos más irodalmi és kulturális egyeslet képviselőivel. Rákosi Jenő beszédét (aki az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, az Arany János Társaság, a Dunántúli Közművelődési Egyesület és az Otthon Írók és Hírlapírók Körének megbízásából beszélt) teljes egészében közölte az *Ország-Világ*, a leleplezésről és az ebédéről készült fotográfiák kíséretében. (*Ország-Világ*, 1904. június 26.)

Az 1923-as centenáriumot – habár az emléktábla-avatáson részt vevő, és az évfordulóra is meghívott egyesletek közül többen nem tudtak részt venni (az Akadémia, a Kisfaludy Társaság és Rákosi Jenő sem) – szintén igen nagyszabásúra tervezték. A kezdetét – a vidéki eseményekre jellemző módon – a budapesti vonat érkezésének időpontjához igazították, sok vendég ugyanis a fővárosból érkezett. Június 24-én a Pestről reggel 7 óra 40-kor induló vonat utasait a szervezők Pincehelyen kocsikkal várták, innen utaztak Fürgedre, ahol az ünnepet szervező Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület elnökének megnyitó beszédét Szabó Endre, az Otthon Írók és Újságírók Köre képviselőjének emlékbeszéde követte, majd a már említett Sziklay, illetve a Petőfi Társaságot képviselő Lampert Géza beszéde következett, végül egy alkalmi vers, majd a *Himnusz* közös eléneklése zárta a megemlékezést. A fürgedi birtokot bérlő Lamm család, ahogy az emléktábla-avatáskor, a centenárium alkalmával is vendégül látta az ünneplőket. A pohárköszöntőkkel fűszerezett ebéd után a megemlékezés egy másik helyszínen, Tamásiban, az Esterházy Pál herceg vadaskertjében levő tölgnél, Vas Gereben fájánál folytatódott újabb emlékbeszédekkel és alkalmi versekkel, vacsorával és további köszöntőkkel. (*Budapesti Hirlap*, 1923. június 26., *Ország-Világ*, 1923. július 8., utóbbi egy, a tölgy körül készült csoportképet is közölt.)

Az írónak volt néhány kedvelt fája az erdőben, és a hagyomány szerint „ezek között bolyongva gondolta ki örökbecsű regényeit”. (*Budapesti Hirlap*, 1912. február 13.) 1912-ben a *Budapesti Hirlap* tudósított arról, hogy a tölgyfaerdőt az Esterházy-uradalom kivágatja, csupán a tizenkét legszebb fát hagyja meg, sőt ott ligetet létesít, amelyet Vas Gereben ligetnek nevez el. Így – bár sajnos 2014-ben kidőlt (*Kidőlt a több száz éves Vas Gereben tölgy, Erdő-mező online*, 2014. szeptember 24., <http://erdo-mezo.hu/2014/09/24/kidolt-a-tobb-szaz-eves-vas-gereben-tolgy-kepek/> – utolsó megtekintés: 2020. december 21.) –, az író kultuszának megkonstruálása idején, a 20. század elején jobban járt, mint Shakespeare szederfája (vagy akár Petőfi székelykeresztúri körtefája). A drámaíró által vásárolt ház udvarán lévő fát ugyanis 1756-ban későbbi tulajdonosa, akinek elege lett abból, hogy az akkor már Stradfordot irodalmi kegyhelyként felkereső látogatók folyamatosan megzavarják nyugalma, kivágatta és felhasogattatta tűzifának. Egy szemfüles órásmester meglátta ebben a lehetőséget, megvásárolta a fa nagy részét, és kisebb-nagyobb tárgyakat faragott belőle. Ezekből lettek a Shakespeare-kultusz értékes relikviái. Ezzel szemben 1909-ben, éppen Vas Gereben születése napján, április 7-én emléktáblával jelölték meg azt a fát, amely

alatt a hagyomány szerint *A pörös atyafiak* című elbeszélését írta, és amelynek közelében játszódott a *Nagy idők, nagy emberek* című regényének egyik jelenete. Így az emléktáblára *A Tamási erdő* címet viselő 9. fejezet zárómondata került: „Ez országnak mindene van, hanem rá kell találni; – mert nincsen egy-egy árva könyv, mely e tündéerkertet kitárná előttünk!”

Vas Gereben, „a nemzet napszámosa” az emlékezet és a felejtés dinamikáját példázza. A Jókaihoz mért író, akinek könyveit egykor szó szerint ronggyá olvasták, már élete végén veszített népszerűségéből. Évtizedekkel később, holttestének Bécsből való hazaszállítása és újratemetése során került újfent a figyelem középpontjába; műveinek 1886-ban megindított, tizenkét kötetes összkiadása rekanonizációs gesztusként is értelmezhető. Később elsősorban lokális jelentőségű, de a fővárosi irodalmi társaságok képviselőit is bevonó emlékűnnepélyek során került újra a sajtó nyilvánosságába. Ilyen tölgyének, majd a szülőházának emléktáblával való megjelölése is – és ezáltal kultikus zarándokhelyé, emlékhelyé tétele. Végül a nagy jubileumi évben, Petőfi és Madách mellett „elfelejtett centenárium”-ként aposztrofálva aktivizálódik újra emlékezete egy olyan ünnepséggel, amely nemcsak nyilvánosan elevénníti fel életét, munkásságát, viszonyát kortársaihoz, hanem felidézi és magába sűríti az összes korábbi emlékezetpolitikai gesztust.

Mindez pedig átöröklődik napjainkra is, a kerek évfordulók rítusának adaptációjával: 2018-at Enying Vas Gereben-emlékévvé nyilvánította az író születésének 195. és halálának 150. évfordulója alkalmából.

(A tanulmány rövidített változata az emlékév záróeseményén hangzott el 2018. december 3-án.)

A kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat öregcserkészeinek díszmenete Lengyeltótiiban, 1933-ban